

У фонді УНІК (інститут рукопису НБУВ, од. зб. 336, арк. 47-55) серед неопублікованих матеріалів «Бібліологічних вістей» нам пощастило виявити рукопис, який за багатьма ознаками, належить видатному українському книго- та літературознавцю, члену-кореспонденту Академії наук України, проф. С.Маслову. На такі припущення наштовхують, передусім, нотатки вченого до майбутньої монографії, зокрема «Вступ до книгознавства», його лекції для аспірантів УНІК. Було проаналізовано праці тогочасних корифеїв книгознавства. Ми йшли шляхом виключення і порівняння кола наукових тем та почерків.

Текст написано українською мовою. За науковим рівнем він міг належати М.Куфаєву, який, до речі, писав тільки російською, але про його концепції якраз і йдеться в матеріалі. Ю.Меженко мав інший стиль викладу, інший почерк, як і Л.Биковський. Ідентифікація почерків за багатьма рукописами Сергія Маслова (за що ми широ завдячуємо співробітникам інституту рукопису НБУВ І.Лисиченко та Т.Воронковій) дає підстави для думки, що перед нами неопублікована праця Сергія Маслова. На жаль, у рукописі загублено останні сторінки, що, можливо, пролило б світло на розвідки і спростило наші розшуки. Втім, вагомість матеріалу незаперечна для сучасників дослідників.

Наталія Солонська

Сергій Маслов

Шляхи розвитку науки про книгу

Куфаєв у своїй праці «Проблеми філософії книги» відзначив, що книгознавство переживає нині філософський період і знання про книгу далеко ще не закінчене тепер, напередодні дальшого чисто наукового розвитку. Цей момент філософської стадії розвитку науки є моментом властиво історичним для неї, в протилежність попередньому передісторичному моменту.

Розглянути передісторичний шлях науки про книгу, еволюцію її визначень, обсягу, завдань та методів є мета цієї роботи.

Початок книгознавства, власне окремих його дисциплін, можна бачити уже десь у глибокій давнині. Каталоги Асстро-Вавилонських бібліотек VII віку (до Р.Х.), таблиці Колимаха, бібліотекаря Александрійської бібліотеки III ст. - от зародки бібліографії, яка, правда, не мала в той час такої назви.

Бібліотекар університету бібліотеки в Граці Ейхлер бачить початок цієї в роботі англійського бібліофіла XIV віку Річарда де-Бері «Philobiblon», де автор зводить «до певних мети й принципів пошук про цінність книги». Цю роботу можна прийняти і за початок філософії книги.

З кінцем XVII віку в англійському словарі Чемберса уже робиться спроба визначення книгознавства й з'ясування завдань, що стоять перед цією наукою.

Бібліографія, в розумінні книгознавства за Чемберсом, крім опису й класифікації мусить дослідити історію видань книжок та підвести «теоретичні підвали під порівнюючу оцінку видань». Англійські бібліографічно-бібліотечні праці XIX віку, розробляючи питання бібліотечної і бібліографічної теорії й практики, по-біжно зачіпають інші питання книгознавства.

Німецький бібліограф початку XIX віку Еберт ототожнював бібліографію з бібліологією та бібліогнозією, вважав цей термін найповнішою назвою науки, що студіює «письменницькі твори всія віків та народів, як у них самих, так і в відношенні до окремих зовнішніх обставин». Еберт ділить бібліографію на чисту та на прикладну. Чиста бібліографія, бібліографія в значінні книгоописання розглядає книги та всю письменність у них самих, аби підвести підсумки зробленому. В залежності від матеріалу, над яким працює бібліограф, та від способу обробки будуть її різні форми. Прикладна бібліографія чи так звана зовнішня студіює зовнішній бік книжки і книги у відношенні до зовнішніх обставин, у відношенні до друку їх, матеріалу, мистецької зовнішності, формату, цілості їх, оправи і т.п. Так Еберт ширив межі поняття бібліографії, вводячи до нього, крім книгоопису, інші питання науки про книгу.

На початку XIX віку виникає новий термін - бібліотекознавство, але поки що тільки в значінні сукупності практичних відомостей, необхідних аби «збірку книжок перетворити в бібліотеку». Зустрічається він уперше в 1808 р. в роботі молодого бібліотекаря Мюнхенської придворної і Державної бібліотеки Шреттінгера в «Строці повного курсу бібліотекознавства». Цей термін, вживаний німецькими бібліотекарями всього XIX віку, поволи доходить до визначення книгознавства в цілому.

Такі широкі завдання ставить перед бібліотекознавством вищезгаданий уже німецький бібліотекар Ейхлер у своєму докладі, читаному в Австрійському товаристві бібліотекознавства в 1896 р.

Правда, Ейхлер не настоює на цьому терміні і припускає, що «книгознавство й бібліотекознавство», можливо, краще визначили б науку про книгу. На його

думку, наука ця мусить розв'язати питання «як повстала й розвинулась писемність, як змінились форми пам'ятників з її винаходом, як ширились та зберігались пам'ятники письменства, як користувались та як користуються з них тепер, яке відношення між пам'ятником і науками, що на нього спираються - от питання, що вимагають вельми старанної розробки». Бібліотекознавством Ейхлер називає науку, що «завданням її є дослідити літературні пам'ятники, умови й історію їх повстання, ширення й експлуатацію». Дослідження умов й самого процесу повстання літературних пам'ятників - цебто письменності, питань книгопродукції (переписування книжок й книгодрукування їх), видавничої і книготоргової справи як факторів поширення книжки й, нарешті, бібліотечної справи з бібліографією як допоміжною дисципліною в бібліотечній роботі, зв'язаної з питаннями експлуатації книжки - от що має розв'язати наука про книгу. Методами, що з них користуючись, можливе розв'язання поставлених Ейхлером питань - від творення минулого книжки й підведення підсумків сучасності в її житті, можуть бути тільки історичні та статистичні.

У цей час виходить книжка італійського автора Піло «Бібліографія: Книга как таковая и библиотека как особая организация» (1893), де всі знання про книгу об'єднуються уже іншою назвою - «бібліософія». Піло визначає бібліософію «як сукупність знань про книгу, що вже єсть, так і тих, що будуть здобуті» й ділить їх на 1) бібліологію, що має завданням вивчення книги в історичному й теоретичному відношеннях як форму літературного явища; 2) бібліографію, що студіює та описує книжки з певного погляду й 3) бібліотекономію, що вчить, як збирати книжки, зберігати їх та користуватись ними.

Методами дослідів у Піло будуть історичні та статистико-бібліографічні методи.

Теоретик Чехії останнього часу Л.Живний у книзі своїй «Rukovet bibliografie i Nauka o porisu», Praga, 1924 (1925), 8°, 214 стор., подає свою спробу визначення книгознавства і розробляє по-своєму систему класифікації знань про книгу. За ним книгознавство або бібліологія є сукупність відомостей про книгу: «Наука, що студіює книги в найширшому історичному значенні слова, обіймаючи літературні документи всіх видів і всіх доб». Усі відомості про книгу автор поділяє на відомості 1) загального характеру чи абстрактні, бібліографією називаючи цей розділ, що студіює питання філософії книги, питання теорії та на 2) відомості спеціальні чи конкретні, які розбиваються на цілу низку окремих дисциплін, кожне з яких може бути або теорією, коли розглядаються закони бібліологічних явищ, чи практичною, коли використовуються здобутки теоретичної частини для практичних потреб.

Уся схема класифікації бібліологічних наук Живного виглядатиме так:

Бібліологія загальна теоретична (бібліософія).

Бібліологія спеціальна теоретична.

A. Бібліологія фізикальна, що трактує книгознавчу технологію (бібліотехніка) і ділиться:

I. Книга індивідуальна.

II. Книга як організаційний агрегат.

III. Книгознавча біологія.

B. Бібліологія нефізикальна (або ідеологічна).

I. Бібліопсихологія.

II. Бібліологія соціологічна.

III. Бібліологічне право.

IV. Книгознавство історичне і літературне.

V. Книгознавча статистика.

VI. Книгознавча логіка, системна таксономія.

Для фізикальної бібліології Живний пропонує назву бібліологічної морфології, що має завданням дослідження: 1) зовнішньої ознаки книги, фізикального розвитку книги, її різних форм, змін (бібліографія); 2) книгопоширення, бібліогеографія, бібліотекарство, й назву бібліологічної анатомії для бібліології нефізикальної, де будуть питання бібліопсихології, а почасти науки про виховання народу, демо-психологія та демо-гіка й, нарешті, бібліологічна систематика - бібліологічні класифікації.

Індуктивний метод, метод природничих наук для загальної бібліології допоможе їм збудувати загальні закони й правила з дослідів конкретних фактів та явищ і для бібліології особової (спеціальної) метод спостереження, досвіду, описової, порівняльної аналізи та синтезу.

Перша спроба визначення книгознавства як окремої науки зустрічається в Росії на самому початку XIX в. Належить вона російському бібліографу того часу Анастасевичу. В статті своїй «О библиографии» (Улей, 1811, №21) він каже про бібліографію як науку про книги, котра стала галуззю знання людського й тим важнішою, що має в собі всі інші, всі ж інші містяться в книгах.

У примітці до назви статті він визначає бібліографію «як книгоописание или наука знать книги и по их содержанию излагать в приличных разрядах по общей или принятой системе». А далі визначає він і науку про книгу в цілому, надаючи їй надзвичайно широкого обсягу. Називаючи її теорією бібліографії чи бібліологією, яку треба вважати за філософію бібліографії (книгоописання) або «вышнею» бібліографією, приймає він її за науку енциклопедичну, тому що до неї «относятся сведения о словах библиографических, описания истории и «принадлежащих сего искусства, об архивах, рукописях, медалях, древностях, прочее, о знатнейших библиотеках, о разных изданиях, об издателях, славнейших типографах и книгопродавцах, о разных хранилищных системах; словом, о всем, что только принадлежит к умножению произведений». За систему знань, але для цього ще не ясно окреслену, приймає бібліологію Анастасевич: «Всякий из сих предметов требует особенных сведений. Она (наука) нейтральна... Требуется соединения трудов многих, по множеству заключающихся в ней предметов, кои естественно разделяются по особенным способностям каждого».

Сучасник Анастасевича В.С.Сопиков в «предуведомлении» до «Опыта российской библиографии» 1813 р. дає своє хоч і досить невиразне значення бібліографії, але все ж таки ніби як окремої науки про книгу.

Підкресливши існування такої науки «зі першою спробою російської бібліографії, науки нової у нас, мушу довести різницю між бібліографом, бібліофілом, бібліостафом, бібліоманом, бібліотекарем й взагалі дати зауваження про те, що зроблено у нас «в рассуждении сей науки». Розглядаючи кожний з термінів детально, слово «бібліограф» вважає він словом грецьким

в значенню «книгоописателя», але «сіе название заслуживает тот, который в главном упражнении состоит в познание книг вообще» в ученой истории и во всем том, что относится к искусству книгопечатания». Але він зводить заняття бібліографа тільки до книгоописання: «Вся жизнь его проходит в составлении из оных (книг) выписок, в разделении на разряды и в описании их», а про бібліографію каже вже як про «книгописание или основательное познание о книгах: «Помощью ея науки и изящныя искусства гораздо удобнее распространяется и достигает своего совершенства. Она из всех словесных произведений ума человеческого составляет, так сказать, всемирную библиотеку, открытую для каждого».

В 1833 р. в енциклопедичному лексиконі Плюшара, в У томі його, з'явилось ще одне визначення книгознавства, що подав його Базілі. Завдання бібліогнозії, бібліографії й бібліології, на його думку, «Исследование книг и их описание, в особенности их издания, внешней и материальной форме книги, касающь содержания ея в той или другой отрасли человеческого познания при составлении точного и систематического каталога». Таке завдання ставить він перед «отдельной отраслью познания, получившей в новейшие века весьма обширное развитие». Й тільки з кінцем ХІХ віку питання книгознавства як окремої науки ставляться у всьому обсязі.

Першим автором, що спробував розібратися в питаннях обсягу, завдань, класифікації та методології книгознавства був М.М.Лісовський. Ототожнюючи бібліографію і книгознавство, він визначає науку про книгу в статті своїй «Библиография и библиографическое творчество», вміщеній в №1 за 1884 р. Журнал «Библиограф» пише так: «Предмет библиографии складає книгознавство у найширшому смислі цього слова. Сюди належать взагалі будь-які розшуки в літературі та художніх стародавностях, історії книгодрукування, опису й історії бібліотек, історія книготоргової та видавничої діяльності, відомості про письменників та художників, бібліографів, книгопродавців тощо. Нарешті, сюди ж можна віднести розвідки про твори, які чомусь не потрапили до друку, опис старовинних рукописів, різних автографів, пояснення анонімів та псевдонімів».

У 1891 р., в другій статті, вміщеній в тому ж журналі «Библиограф» (1891, №1) «Материалы для словаря русского книговедения», Лісовський уже трактує бібліографію в значенні книгоописання, й книгознавством називає дисципліну, що об'єднує всі знання про книгу: «Бібліографія в буквальному смислі цього слова, з перекладу з грецької мови, означає книгоописання, але в наш час галузь її значно розширилась і її праці, як з книгоописання, так і з книгодрукування, мистецтва бібліотечної справи, книжкової торгівлі та інше призначаються або цілком бібліографічними, або такими, що мають до бібліографії близьке відношення. Тому суму предметів, що входять у бібліографію або стикаються з нею, правильно було б назвати книгознавством, оскільки той термін є таким, що більше відповідає розширеному поняттю бібліографії. Під книгознавством, крім бібліографії у власному смислі, можна розуміти і всі ті галузі діяльності, які мають до неї хоч яке-небудь відношення. Ми припускаємо, що в галузь книгознавства входять: 1) книгоописання до введення в Росії книгодрукування та відомостей діяльності друк-

рень; 2) книговидавництво, а також питання про право відповідності на твори літературні та художні; 3) книгоописання або бібліографія у власному смислі: розвідки про книги, опис їх частний та загальний, складання каталогів та покажчиків, матеріали для історії журналістики; 4) збереження: бібліофільство, збирання книжок та рукописів, бібліотечне діло, архівознавство; 5) книжкова торгівля; 6) цензура. Всі ці галузі книгознавства мають своє минуле, отже, мають свою історію. У багатьох з них є своя теорія, тобто принципи, що спрямовують їхню діяльність. Нарешті, майже всім їм належить практика або, так сказати, сучасна поточна діяльність. Згідно з цим, різні галузі книгознавства можна вивчати з боку історичного, теоретичного, практичного».

Поставлені вперше Лісовським у журналі «Библиограф» питання теоретичної розробки науки про книгу остаточно розв'язуються ним у двох докладах, читаних: перший в Петербурзькому університеті в 1913 р. під назвою «Книгознавство як предмет викладання, його сутність і завдання» та інший, читаний у Московському університеті в 1916 р. «Книгознавство як наукова дисципліна».

Знання, що їх охоплює книгознавство, Лісовський об'єднує в систему наук про книгу, ідею, що разом з тим визначає завдання наук цих: вивчення еволюції книги в її якісному і кількісному відношеннях - от що має зв'язати окремі дисципліни книгознавства.

Визначаючи книгознавство як «наукову дисципліну, що об'єднує технічні, практичні й теоретичні відомості, що торкаються книжки як такої в її минулому й сучасному, й що мають за мету з'ясування умов повчання, ширення й експлуатації творів письменності і друку, а також з'ясування причин та наслідків якісного та кількісного складу цих творів, за різних обставин». Лісовський в першій частині цього визначення скористався з визначення, що його подав Ейхлер у вищезгаданій праці, та в другій - з визначення Ловягіна зі статті його в «Литературном вестнике» за 1901 р., №1 «О содержании библиологии или библиографии». Перша частина формули Лісовського, що її він вважає енциклопедією, складається з таких окремих відділів: 1) книгодрукування з історією рукописної й друкованої книги, з друкарською справою й книговидавництвом; 2) книгопоширення з книготоргівлею й бібліотечною справою; 3) книгоописання чи бібліографія. Й поза цими розділами ставить він питання правові, життя книжки, а також і статистику друку. Окремо розглядає Лісовський і питання журналізму, тому що шляхи виготовлення, ширення й опису періодичних видань занадто різняться від шляхів книжкових.

З'ясування причин та наслідків кількісного складу творів письменності й друку, проблема еволюції книжної - от завдання, що його має поставити перед собою книгознавство в другій частині визначення Лісовського, розв'язуючи які книгознавство мусить йти за певними методами, що характеризують його як наукову дисципліну.

Історичним вважає Лісовський зміст книгознавчих наук, у тій його частині, де студіюється за історичним методом минуле книжки, й статистично-бібліографічним, що за методом статистично-бібліографічним з різних бібліографічних дослідів самого матеріалу роб-

ляться певні підсумки й узагальнення.

Коли ж книжка розглядається як явище соціальне, коли книгознавство вивчає не книжність одного якогось народу, а загального явища книжності, методом його в той час буде метод порівняльної історії й статистики, методи, з прийнятих у соціології.

Ще значнішу еволюцію можна простежити в поглядах й розборці питань книгознавства в сучасника Лісовського О.М.Ловягіна.

У першій своїй статті «О содержании библиологии или библиографии», що вже згадувалось, у «Литературном вестнике» (№1 за 1901 р.) Ловягін ставить перед бібліологією, бібліографією питання про необхідність розв'язання проблем про кількісний склад творів письменності й друку й його причинах і наслідках кількості складу, що спостерігався і спостерігається при тих або інших умовах.

Визначаючи так бібліологію на тій підставі, що за всі часи й у всіх народів увага бібліографів була звернута перш за все на кількісний склад «писательських произведений» або тих відтворень «писательських произведений», про котрі ми маємо будь-які відомості; від думав відмежуватися від дисциплін, що також студіюють письменницькі твори: 1) історії літератури, що досліджує розвиток літературних форм; 2) історії розумового розвитку, що мусить відтворити образ розумового прогресу людства та встановити закони його; 3) та від вивчення книжкової промисловості, що вивчає тільки зовнішній

бік книжки, того матеріалу, на якому відображена людська думка, незалежно від її змісту. Розглядаючи книгознавчі дисципліни, що охоплюються бібліотекою, важливе місце віддає він філософській кваліфікації разом з бібліографією й через невідповідність їх бачить причини повстання важливих в бібліології питань про причину цієї невідповідності. Розв'язати їх допоможе, на думку Ловягіна: 1) вивчення стану освіти у того або іншого народу або у всього людства; 2) вивчення ступеня розвитку книжкової справи, оскільки вона впливає на поширення книжок; 3) вивчення правових умов, що впливають на з'явлення, групування й поширення книжок, а також вивчення окремих груп творів письменності та друку за допомогою таких теоретичних засобів, як: 1) покажчики; 2) критичні статті; 3) бібліографічні «отзывы»; 4) характеристики й бібліографії письменників, які дають матеріал, аби розібратися в їх творах; й практичних, як: 1) бібліотеки; 2) архіви, книжкові крамниці й склади і взагалі всі ті установи, що дають прямо до рук твори, що підлягають бібліологічній класифікації.

Усі питання бібліології розкладаються у нього в таку класифікаційну схему:

А. Питання бібліологічної класифікації.

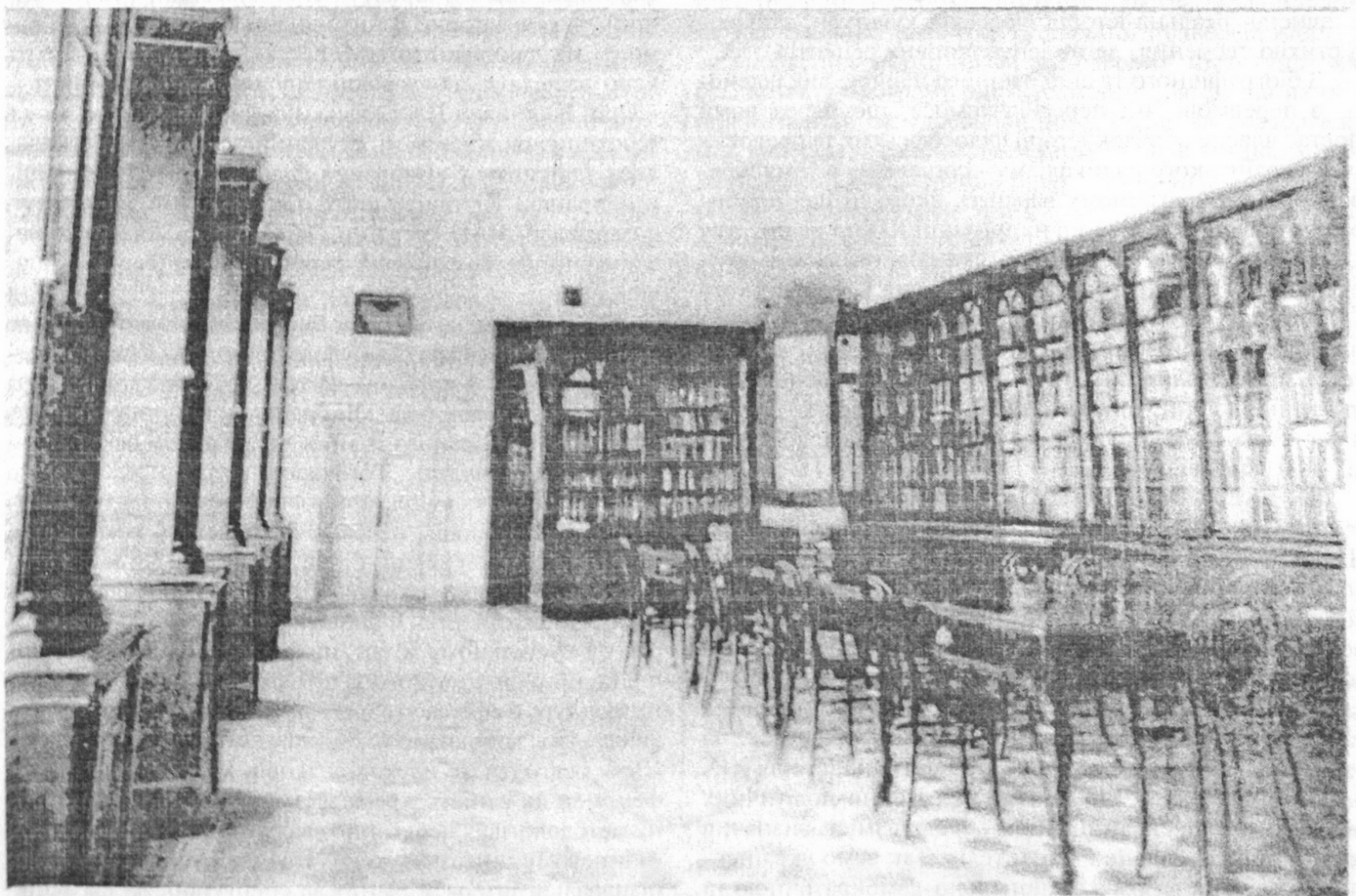
4. Класифікація наук та знань людських.

2) Бібліотечна класифікація за змістом.

(Далі текст уривається).

Виявлено в архіві інституту рукопису НБУВ і підготовлено до друку Н.Солонською.

З ФОНДІВ НБУВ

Внутрішній вигляд бібліотеки митрополита Флавіана (ф. 285, од. зб. 7611).